Pracovní list

Jazyk a gender. Používáme jazyk, nebo jazyk používá nás?

Úvod do tématu

Jazyk má moc. Jak je to možné? Jazykem pojmenováváme, interpretujeme, vytváříme identitu či mezilidské vztahy. Jazyk je také úzce propojen s naším myšlením a se společenským řádem. Jak se ve veřejném projevu (v diskurzu) konstruuje realita? Kdo se zpravidla k čemu vyjadřuje, kdo určuje pořadí důležitosti témat? Koho v diskurzu (systematicky) umlčují, co se zamlčuje, kdy a proč? Mluvní jednání je sociálním jednáním:

„Obecně řečeno, jazyk užíváme proto, abychom kognitivně uchopili svět (např. tím, že si skrze jazyk osvojujeme zkušenosti jiných, kteří pro nás a pro ostatní popisují svět), ale také proto, abychom jej **měnili, abychom vytvářeli nové situace** (podmínky, konstelace, pozice). Skrze jazyk **přimějeme jiné** k tomu, aby něco dělali nebo něčeho zanechali, aby jednali, zaujímali stanoviska, měnili úmysly."[1]

Tento materiál obsahuje devět aktivit k prohloubení citu pro fungování jazyka při reprodukci nebo naopak kritice předsudků o genderové dělbě práce. Aktivity jsou určeny pro práci ve třídě, jako náměty k diskusi, k doplnění a prohloubení tématu. O způsobu použití konkrétního textu rozhodne vyučující podle zaměření a potřeb studujících. Doporučené zdroje jsou uvedeny v dílčích seznamech literatury a v powerpointové prezentaci. Aktivity jsou řazeny podle jejich pořadí v prezentaci.

[1] W. Bublitz (2001). *Englische Pragmatik. Eine Einfuhrung*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, str. 23–24. Překlad: autorka.

Aktivita 1 „Polarizace vlastností a ambicí na základě pohlaví"

Tabulka je sestavena podle stati historičky a socioložky Karin Hausen (1976). „Die Polarisierung der Geschlechtscharaktere. Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben". In Conze, W. (Hg.), *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas*, Stuttgart: Klett-Cotta, str. 363-393. Hausen odhaluje připisování určitých daností určitému pohlaví; k podobným závěrům dospěl Jan Poněšický (2004) v knize *Fenomén ženství a mužství. Psychologie ženy a muže, rozdíly a vztahy*, Praha: Triton, str. 31.

Muži	Ženy
Předurčeni pro	**Předurčeny pro**
Vnější prostor	Vnitřní prostor
Dálku	Blízkost
Veřejný život	Domácký život
Aktivita	**Pasivita**
Energie, síla, vůle	Slabost
Pevnost	Kolísavost
Statečnost, odvaha	Skromnost
Konat	**Být**
Samostatný	Závislá
Usilující, cílevědomý, ovlivňující	Pilná, přičinlivá
Dobývající	Uchovávající
Poskytující	Přijímající
Schopnost prosadit se	Přizpůsobení, sebezapření
Násilí	Láska, dobrotivost
Nepřátelství	Sympatie
Racionalita	**Emocionalita**
Oduševnělost	Citovost
Rozum	Vstřícnost

Myšlení	Ochota přijímat
Vědění	Víra
Abstrahovat, vynášet úsudek	Porozumět
Ctnost	**Ctnosti**
Důstojnost	Stydlivost, cudnost
	Zručnost
	Laskavost, takt
	Půvab, krása, schopnost činit svět krásnějším

Práce s textem

K. Hausen, popř. J. Poněšický pozorovali tendence spojovat určité vlastnosti či ambice s pohlavím. Jsou podle Vás dané charakteristiky skutečně biologicky podmíněné? Které z nich mohou být důsledkem odlišné socializace dívek a chlapců, žen a mužů? Stává se, že se někteří lidé uvedeným vlastnostem vymykají? Nakolik tabulka odpovídá nebo protiřečí Vaší povaze, životní zkušenosti a představám o ženství a mužství?

Doporučené zdroje

J. S. Hyde in https://www.apa.org/pubs/journals/releases/amp-606581.pdf

Aktivita 2 „Pohled na realitu přes genderové brýle"

Genderové brýle a popularizace vědy

1. Psycholožka J. Prekopová, 10.04.2017 in https://www.idnes.cz/onadnes/vztahy/jirina-prekopova-zeny-se-meni-v-chlapy-deti-jsou-chudaci-muzi-degeneruji

(Jak zvládat mužský vzdor.) „Tak já vám to ukážu. Pojďte ke mně. Stoupněte si tady po mém boku. Tak, teď budete dělat chlapa. Já se k vám jen otočím a

takhle jemně, láskyplně vás pohladím po tváři. Nic víc, jen se vás lehce dotknu. Tak jsem vás právě omaminkovala. Když muž nechce udělat to, co po něm chcete, a je vzpurný, pohlaďte ho. Uvidíte, co to s ním udělá."

(O vině žen za rozpady vztahů.) „Nároky žen na muže se zvyšují. Nejsou schopné dělat kompromisy. (…) Každý prosazuje to svoje. A ženy, místo aby toho svého dosahovaly tajemnou silou, hudrují, chovají se jako muži. Nikdy dřív nebylo tolik žen, které se chovají jako muži."

(O rozdílech mezi pohlavími, s návodem na řešení.) „Muži mají jiné myšlení. Ne nadarmo se říká, co muž, to slovo. Zatímco žena je slovník. Když muž chce něco říct, řekne to jednoduše. Žena složitě. Ženská kecá a kecá, zatímco mužskému by stačilo jedno slovo. Když už to muž nemůže snést, tak, pokud je správný džentlmen, prostě jde a uzavře rty své ženy dlouhým polibkem. A ona už nekecá."

2. Sexuolog R. Uzel o ženském orgasmu, 30.09.2011 in https://www.novinky.cz/zena/vztahy-a-sex/clanek/radim-uzel-jak-souvisi-plat-muze-a-vyvrcholeni-zeny-131032

„Jedna podmínka dosažení orgasmu se sexem zdánlivě vůbec nesouvisí. Jak už jsem řekl, je to finanční zabezpečení partnera. Přesněji řečeno výše jeho měsíčního příjmu. Čím je jeho příjem vyšší a jistější, tím má žena více orgasmů a snáze jich dosahuje. Není to nic nového pod sluncem. Ženy odjakživa dávají přednost mužům, kteří se dokážou dobře postarat o rodinu a skýtají záruku kvalitní péče o potomstvo. V dávnověku to bylo třeba nejlepší sousto z mamuta. Dnes je to nesporně výše bankovního konta a zlatá platební karta. Říkáme tomu přístup ke zdrojům. Důležitá bývá i ochota se o ně rozdělit."

Práce s textem

Studující mohou pracovat ve dvojicích, případně je možné čtyři úryvky rozdělit do několika skupin. Vyučující zadá následující pokyn:

Najděte v citacích některou z tří vrstev genderových brýlí (popřípadě všechny tři). Jaké vlastnosti žen nebo mužů podle Vás odrážejí výpovědi a do jaké míry odpovídají skutečnosti?

Reflexi aktivity proveďte společně s celou skupinou. Diskutujte o tom, které vrstvy se jim hledaly snadno, a které třeba neodhalili? Čím to je?

Aktivita 3 „Kritické myšlení"[2]

Povinná maturita z matematiky a mantra kritického myšlení

(Jana Valdrová in http://blog.aktualne.cz/blogy/jana-valdrova.php?itemid=37107)

Matematika prý rozvíjí kritické, abstraktní nebo logické myšlení. Působivé zdůvodnění argumentujícím prochází jen proto, poněvadž se jich zatím nikdo nezeptal, co přesně tím míní.

Předseda Senátu Miloš Vystrčil tvrdí, že matematika učí kritickému myšlení", je to prý „gymnastika mozku". Senátor Michael Canov ji nazývá „vědou všech věd". O nezbytnosti povinné maturity z matematiky je přesvědčena předsedkyně Asociace ředitelů gymnázií ČR Renata Schejbalová.

Na povinné maturitě z matematiky „stojí budoucnost" údajně i pro ty, kteří ji nebudou využívat, prohlašuje Ivo Vondrák. Bez ní nastane cosi hrozného, naznačuje Jan Zahradník, někdejší učitel matematiky: „Zrušení povinné maturity z matematiky je jedním z předzvěstí úpadku naší společnosti. Matematika učí myšlení, učí soustředěné práci a je potřebná, i když pak člověk v praxi žádné příklady neřeší. Je to chyba, která se nám vymstí."

Povinně se zatím v Česku maturuje z češtiny. Má to logiku (k té se ještě dostanu); absolvent/ka gymnázia přece musí umět komunikovat a vyjadřovat se na patřičné úrovni. Nakolik se tato schopnost vyučuje a jak se zkouší u maturit, je velký problém.

Maturita z matematiky je v současnosti „pouze" volitelná, což je rovněž logické. „Gymnastika mozku" je totiž, pane Vystrčile, každá aktivita duševní i fyzická, počínajíc dýcháním a tlukotem srdce. Soustředěné práci učí i pletení, pane Zahradníku, žasl byste, jaké umění je uplést rukavice. A nepodceňujte ostatní předměty; povyšovat matematiku nad jiné je povýtce nepedagogické. Každý obor učí myslet, když se vyučující nespokojí s memorováním učebnicového kánonu.

Ale vraťme se k mantře kritického myšlení. Termín patrně budí posvátnou hrůzu, neboť ani nejdrzejší média se neodvažují položit prostou otázku: jak vlastně ta povinná maturita z matematiky kritické myšlení rozvíjí?

Kritické myšlení se zakládá na sémantice, tedy na významech slova, věty, textu. Analyzuje mluvní interakce, učí precizně odečítat smysl řečeného,

[2] Náročnější aktivita, vyžadující rešerše v internetu.

odlišovat nepravdy, nenechat se manipulovat, poznávat a rozpoznávat argumentační klamy, dobírat se k cíli zvažováním vhodných postupů. Pouze posledně jmenované okrajově zahrnuje matematiku.

Abstraktní myšlení spočívá v práci se symboly. Zjednodušeně řečeno, v procesu abstrahování se redukují znaky, vlastnosti a kontext uvažovaných předmětů na ty, jež abstrahující považuje pro podstatné, a s těmito znaky či symboly (například čísly) se dále operuje. Matematika ale neposkytuje o nic lepší trénink abstrahování než jiné vědy. Chce ministerstvo školství podporovat a rozvíjet schopnost abstrakce? Pak může stejně dobře zavést povinnou maturitu z výtvarné výchovy a nechat maturující malovat abstraktní obrazy.

Logické myšlení vychází z filozofie; otcem-zakladatelem formální logiky byl Aristotelés (384–322 př. n. l.). Logika je „správné myšlení a jeho používání v praxi", píše se v *Akademickém slovníku cizích slov* (Praha 1995). Jenže pozor, vážený autorský kolektive, kdo určuje, co je správné, pro koho a kdy? V ostrém světle kritického myšlení přestává přívlastek „správné" vyhovovat a měl by být nahrazen přívlastkem „rozumné" (myšlení). Aristotelés by souhlasil; na jeho odkazování k rozumu se odvolává jeden z největších současných znalců Aristotela a teoretiků argumentace Manfred Kienpointner v knize *Rozumně argumentovat* (Hamburg 1996, německy), která patří k nesčetným důkazům propojení kritického, abstraktního i logického myšlení s významy. Bylo by tragické, kdyby matematika byla jedinou či hlavní disciplínou, kde se myslí logicky.

A pokračujme: *Velký slovník naučný* (Praha 1999) definuje logiku jako „jedn[u] z věd, jejichž cílem není předkládat člověku co si má myslet, ale spíše kultivovat jeho myšlení, poskytovat nástroje k zodpovězení otázky, jak může myslet, aby byl v souladu se svými zájmy, potřebami a svým svědomím a aby dosahoval svých ‚komunikačních' cílů". Logika se v matematice uplatňuje, avšak povinná maturita (z čehokoli) opravdu nic nezachrání.

Formát tohoto blogu nedovoluje víc než drobně komentovat slovníkové definice. Přesto z nich musí být jasné, že kritické, abstraktní ani logické myšlení zdaleka není výsadou matematiky. Nařízení povinnosti z ní maturovat by bylo kontraproduktivním omezováním našeho života a práv.

Věřte nevěřte, pane Vondráku a další výše jmenovaní: drtivá většina z nás prožívá plnohodnotný život i bez maturity z matematiky. Kdo přesto nadále trvá na tom, že povinná maturita z matematiky zachrání Česko před zkázou a odmítá uplatnit kritickou perspektivu, těm doporučuji například shlédnout v internetu seminář pod výstižným názvem Kritické myšlení – Úvod do rozpoznávání keců.

Císař je nahý, zvolalo dítě v Andersenově pohádce, zatímco lid chválil jeho roucho. Nahá je i povinná maturita z matematiky. Z hlediska kritického myšlení by nevedla k ničemu mimořádnému.

Práce s textem

Z čeho vychází a čím se vyznačuje kritické myšlení? Ve kterých školních předmětech je žádoucí „myslet kriticky", „myslet logicky", „myslet abstraktně"? Uveďte příklady. Ve kterých životních situacích (uveďte příklady) uplatníte kritické, logické, abstraktní myšlení?

Najděte v internetu informace k heslu „matematika a kritické myšlení". Jaké představy mají autoři a autorky internetových textů o uplatnění kritického myšlení v matematice?

Doporučené zdroje

Kritické myšlení in https://cs.wikipedia.org/wiki/Kritické_myšlení

Nutil, P. 2018. *Média, lži a příliš rychlý mozek. Průvodce postpravdivým světem*. Praha: Grada

Picha, M. 2014. *Kritické myšlení a rekonstrukce argumentu*. Brno: MU.

Aktivita 4 „Slepé skvrny v českém veřejném prostoru“[3]

Z životopisu významného politika

(In https://cs.wikipedia.org/wiki/Petr_Fiala)

… vystudoval **český jazyk** a **literaturu** a **dějepis** na FF MU (…), poté pracoval jako **historik** starších dějin v Muzeu Kroměřížska

… jmenován prvním profesorem pro obor **politologie** v České republice… **děkan** FSS, **rektor** MU, **ministr školství, předseda** ODS

… člen **Rady pro výzkum, vývoj a inovace**, jejímž je nyní místopředsedou

… dlouhodobě působí v institucích a orgánech zabývajících se **vysokým školstvím a výzkumem** v ČR i v zahraničí

Práce s textem

Pojmy, vyznačené tučným tiskem představují obory, instituce a funkce, kterými politik prošel nebo v nichž je veřejně činný, a odborné kompetence, jež si osvojil. Politikův postoj k světu formovaly mimo jiné tyto faktory:

a) pojetí, náplň a obsah (studia českého jazyka, literatury, dějepisu, dějin, politologie),
b) zastoupení a vliv žen a mužů v institucích a funkcích a jejich podíl na rozhodování, přátelskost institucí vůči podporování žen (děkan, rektor, ministr školství, předseda ODS, Rady pro výzkum, vývoj a inovace, vysoké školství a výzkum).

Hledejte mezi tučně vytištěnými pojmy v životopise oblast, v níž ženy a muži (popř. další pohlaví) požívají srovnatelného společenského i ekonomického ocenění jejich práce, mají srovnatelné podmínky k práci. Našli jste nerovnosti? Čím jsou způsobeny a jak se dají řešit?

Příklady možných slepých skvrn v oblasti výuky a studií mateřského jazyka:

[3] Pokročilá aktivita je vhodná pro vyučující, kteří mohou odhalovat případné slepé skvrny v pojetí některých školních předmětů. Práce vyžaduje předchozí znalosti nebo rešerše k bodům a) a b).

- Na hodinách mateřského jazyka se neprobírá téma jazyka jako nástroje manipulace a vlivu na utváření postojů.
- Zcela chybí téma jazyka jako jednoho z prostředků symbolického násilí.
- Nevyučuje se rétorika, argumentace, od základní školy chybí řečnická cvičení.
- Chybí trénink kritického myšlení.
- Nedebatuje se o nesvobodě myšlení těch, kdo podceňují kritické myšlení.
- V mluvnických příručkách se již na základní škole častěji vyskytují portréty mužů a obrazy přírody než portréty žen. Ženy jsou „zahrnovány" pod tzv. generické maskulinum. O generickém maskulinu se ve výuce mateřského jazyka mlčí navzdory padesáti letům zahraničního a čtvrtstoletí českého výzkumu. O jeho roli při hierarchizaci pohlaví (srov. odkazy k *generic masculine*) se nedebatuje, přestože účinky maskulina v češtině jsou mnohem silnější než v jiných jazycích.
- Ve výuce se vynechávají informace o genderově vyváženém vyjadřování, které je například v angličtině nebo němčině běžnou náležitostí mluvního a písemného projevu. Proti návrhu na zařazení genderově vyváženého vyjadřování do výuky českého jazyka podala skupina vedoucích pracovnic a pracovníků bohemistických studií na MŠMT v roce 2010 protestní petici.

Doporučené zdroje

https://padesatprocent.cz/

https://a2larm.cz/2020/11/jsou-cesky-evropankami-treti-nebo-ctvrte-kategorie/

Aktivita 5 „Jak jazyk zabíjí odbornice"

Přečtěte si se skupinou článek „Jak jazyk zabíjí image odbornice[4]".

Práce s textem

Vypište z textu několik mužských a ženských označení osob, jak je autorka zaslechla na konferenci. Které názvy (v kterém rodě) vyjadřují pracovní či rozhodovací pozice, a které z nich označují pouze biologický rod?

Představte si, že konference se odehrála v neexistující zemi, kde veškerou moc mají ženy. Jak na Vás zpráva z této země působí a proč?

- „na konferenci vystupovaly odbornice, expertky, organizátorky, zřizovatelky (budoucí zřizovatelky poradenských center pro muže), učitelky, poskytovatelky, zaměstnavatelky, partnerky, koordinátorky, sponzorky",
- „byl vysloven názor, že muži potřebují srozumitelné informace; mluvilo se o soutěžích pro muže, opatřeních pro muže, poradenských centrech pro muže, integraci mužů. Vícekrát zazněl termín *chlapci*: naši chlapci, chlapci na úřadech, chlapci po otcovské, chlapci, kteří ještě nemají rodinu."

Rozdejte ukázky z médií na třetí straně článku: „Hledejte náznak, že by byly přítomny ženy." „Hledejte vědkyni". Zaměřte se na ženské názvy osob: jak z nich vyčtete odborné kompetence dotyčných?

Vyzkoušejte rychlý asociační test. Nechte studující jmenovat známého politika, sportovce, herce, zpěváka, spisovatele, „nejlepšího Čecha". Diskutujte o tom, jak by se odpovědi změnily, kdybyste zadali jmenovat „známého politika či političku", „nejlepšího Čecha nebo Češku" apod.

Jaké zásady a doporučení pro označování osob se uvádí v textu? (Otázka se týká též aktivity 9).

[4] Viz Příloha 1, nebo dostupné online: https://www.genderonline.cz/artkey/gav-200502-0001_how-do-language-kill-the-image-of-woman-expert.php

Doporučené zdroje

Kapitola Dcery Egálie in Valdrová, J. (2018). *Reprezentace ženství z perspektivy lingvistiky genderových a sexuálních identit*. Praha: SLON, str. 49–52.

Aktivita 6 „Genderové imperativy a symbolika"

Genderové imperativy je jeden z názvů pro normy a očekávání, spojené s určitým pohlavím. Termín *imperativ* vystihuje tlaky společnosti na výkon „správné" ženské a mužské role. Facebookové texty a odpověď uživatelky byly použity anonymizovány, bez oprav a se souhlasem všech tří autorek.

1. Text a fotografie na FB, říjen 2020:

Odpověď uživatelky:

Můj chlapeček měl tmavě modré boty s růžovými kvitky 🙂 bylo mu to fuk

Zdroj: archiv autorky (výřez z inzerátu na Facebooku)

2. Facebook, říjen 2020

Dnes jsem měla na návštěvě 14-letou sestřenici, které jsem při vaření půjčila zástěru, co má dole takovou sukýnku s volánky. Oblíká se dost skejťácky a v „Billie Eilish" oversized stylu. Neřešila jsem, že sukně nenosí, to přeci nemusí, a nějak jsem jí měla zafixovanou v jejím stylu. Ale pak jsem si všimla, jak je z té sukně nesvá a schovává ji do kalhot, a pak se zamyšleně prohlíží v zrcadle. Zeptala jsem se jí, jestli šaty nenosí nikdy. (Je v pořádku, že ne, pochopitelně...) Jenže ona mi řekla, že když si vezme šaty, sukni, světlé uplé džíny, pokřikují na ní a hvízdají na ulici, a proto je nosí jen doma a další si nekupuje. Je jí čerstvých 14 a vypadá na to... Je mi z toho smutno... Nikdy jsem tady do skupiny nic nepsala, ale nějak to nedokážu přijmout a je mi to líto...

Práce s texty

O čem vypovídají texty? Jaký je Váš názor na tyto případy, co byste radili?

Co (a pro koho) symbolizuje modrá a růžová barva, co (a pro koho) symbolizují sukně a upnuté džíny? Pozorujete rozdílné preference barev u dívek a chlapců ve Vašem okolí?

Které další oblasti vykazují u dívek a chlapců odlišnosti (volnočasové aktivity, hračky a hry, sport, počítačové hry, umělecká tvorba pro děti a mládež aj.)?

Aktivita 7 Výchova z hlediska genderu

Převrácený svět?

(Volně podle *Frauen und Männer sind gleichberechtigt*. Pracovní skupina na podporu ekonomického a sociálního vzdělávání. Impressum 1992/93. Překlad a úprava: autorka)

Pondělí ráno, sedm třicet: rodina Novákova sedí u snídaně. Pan Novák pobíhá mezi stolem a pracovní plochou, aby obsloužil své blízké – všichni přece spěchají!

Paní Nováková je zabraná do četby ranního tisku. Nechce se nechat rušit; těch pár vzácných minut klidu si před náročným pracovním dnem nehodlá nechat ujít.

Martina a Patrik se rozespale přiloudají ke stolu. Pan Novák nalévá dětem čaj, manželce kávu a maže chleby. Čtrnáctiletý Patrik protestuje: „Nedávej mi tak moc marmelády! Nevidíš, že musím hubnout? Z marmelády se tloustne a mám z ní akné! A vůbec, příště chci něco dietního, třeba netučný tvaroh!"

Otec si zdaleka nemyslí, že by Patrik měl hubnout: „Nepřeháníš trochu? Kdes to vzal, že máš mít ve čtrnácti dietu?" Třináctiletá Martina pohrdavě poznamená: „Pche, tyhle klučičí kecy. Pořád dokola to samé – diety, vlasy, oblečení." Patrik pohotově odsekne: „No jasně, a ty máš v hlavě zas jen ten svůj hloupý fotbal!"

„Teď toho mám dost!", okřikne děti matka. „To si nemůžu ani dočíst ty noviny? Máte ponětí, jak náročný den mě čeká?" Pan Novák se snaží uklidnit napětí, ale Martina využije situaci: „Mimochodem, fotbal – potřebuji nové kopačky. Hned. Ty staré jsou nemožné." Patrik se přidá: „A já nové tričko. To moje oblíbené jsi mi zabarvil v pračce, tati! Už se v něm nemůžu nikde ukázat!"

„Jasně, bez dobrých kopaček z tebe nebude špičková fotbalistka", poznamená matka přes okraj novin. „No dobře, vyjasníme si to večer, teď už musím do práce." Složí noviny, oblékne si sako, letmo políbí manžela a seběhne do garáže k autu.

Také děti si pospíší na autobus. Pan Novák uklidí nádobí po snídani, utře stůl a pak se i on vydá na cestu do práce.

Práce s textem

Proč se text jmenuje Převrácený svět, a co znamená otazník v názvu textu? Znáte některé zde vylíčené situace nebo dialogy z reálného života?

Sestavte pořadí rolí podle jejich „převrácenosti". Zdůvodněte své pořadí a debatujte o tom, které projevy, zájmy a výpovědi považujete za genderově neutrální. Shodli jste se s ostatními? O čem případná shoda vypovídá?

Doporučené zdroje

https://cs.wikipedia.org/wiki/Gender_ve_výchově_a_vzdělávání

Babanová, A., J. Miškolci (eds.) 2007. Genderově citlivá výchova: Kde začít? Praha: Žába na prameni.

Cviková, J., J. Juráňová (eds.) 2003. Ružový a modrý svet. Bratislava: Aspekt.

Aktivita 8 Sexuální obtěžování – jak jej rozpoznat a jak se mu bránit

Co je a není sexuální obtěžování

(https://www.muni.cz/o-univerzite/uredni-deska/sexualni-obtezovani)

„Jako sexuální obtěžování je obecně chápáno nevítané, nevhodné a urážlivé chování se sexuálním podtextem, které jedinec vnímá jako nežádoucí. Nemusí jít jen o fyzický kontakt a už vůbec ne pouze o pohlavní styk. Patří sem i různé formy psychického nátlaku, jako je například odlišné zacházení na základě pohlaví, materiály zobrazující ženy či muže jako sexuální objekty, nevhodné komentáře na tělo a vzhled, lechtivé vtipy, ponižující či zahanbující poznámky, pozornost ve formě obtěžujících e-mailů nebo nevyžádaných sexuálních návrhů. Všechny tyto věci mohou vytvořit nepříjemné studijní prostředí i atmosféru mezi studentem a vyučujícím, případně mezi studenty navzájem. Mohou se odehrávat jak ve výuce, tak i mimo ni během konzultací, praxí nebo různých exkurzí mimo prostor školy. Přestože jde při sexuálním obtěžování zejména o zneužití mocensky nerovného postavení (např. vyučující – studující), může dojít také k opačné situaci."

Sexuální obtěžování začíná mluvní interakcí

(www.google.com)

Následující rady jsou kompilací internetových textů, přeložených z angličtiny. Tučně jsou zdůrazněny pasáže, které se týkají jazykové stránky sexuálního obtěžování.

1. Vyhýbej se **formulacím**, které degradují osoby na objekty uspokojení, zejména když se tě přímo týkají.

2. **Řekni** svůj názor, když někdo vykládá **vtipy** o násilí nebo **zlehčuje** násilí.

3. Když se ti někdo **svěří** s tím, že zažil/a nebo zažívá násilí, **ber to vážně** a **dej najevo** podporu.

4. Přemýšlej kriticky o **mediálních textech** o ženách, mužích, nebinárních pohlavích, o násilí.

5. V eroticky podbarvených situacích **komunikuj**, **vyjasňuj postoje**, nepředpokládej dohodu automaticky.

6. Nedopusť, aby tvoje chování ovládly **stereotypy** (např. „teď už je pozdě přestat")

7. Buď **aktivní**, angažuj se proti násilí.

Internetové jazykové techniky a strategie predátorů (vzácně též predátorek), používané k obtěžování dětí a mladistvých

- Vlichocování do přízně, vyjadřování plného porozumění a souznění, vyzdvihování předností vzhledu i povahy.

- Spiklenectví, zapřísahání mlčením, tajemstvím, vyhrožování nepochopením okolí.

- Vydírání.

Práce s textem

Jak vážný problém je podle Vás sexuální obtěžování a sexuální násilí? Jaká opatření činí škola pro informovanosti o sexuálním obtěžování a prevenci?

Znáte, nebo byste rádi shlédli dokumentární film V síti? Pozvali byste herečky a tvůrce filmu na besedu do Vaší školy? Na co byste se jich zeptali?

Doporučené zdroje

Sexuální obtěžování a kyberstalking:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Kyberstalking
https://konsent.cz/kdyztonechce/,
https://www.youtube.com/watch?v=oQbei5JGiT8&t=21s

https://gender.fhs.cuni.cz/KGS-11-version1-metodika_pro_studenty_final.pdf

https://www.vlada.cz/assets/ppov/rovne-prilezitosti-zen-a-muzu/Aktuality/Prevence-sexualniho-obtezovani-ve-statni-sprave.pdf

Aktivita 9 „Doporučení k rovnému jazykovému pojednávání osob"

Tento text je autorskou implementací Doporučení Rady Evropy **R (90) 4** z r. 1990, jejichž signatářkou je Česká republika. Obsahuje praktické rady lidem i institucím, jak komunikovat a koncipovat **efektivně, zdvořile a uživatelsky přátelsky**.

Krátce o historii genderově vyváženého jazyka

Před padesáti lety začali lidé v Kanadě, Austrálii, USA a Západní Evropě kritizovat texty, projevy, sdělení a inzeráty. Nebyli si totiž jisti, zda jsou **tzv. generickým maskulinem** (*právník, úředník* aj.) vůbec míněny a oslovovány ženy.

Pozdější výzkumy to potvrdily: jsou-li texty formulovány v mužském rodě, polovina populace se jimi cítí méně oslovována.[5] Pracoviště neumějí dobře „prodat" úspěchy kolegyň a vyhledávat talentované spolupracovnice; na inzeráty se nepřihlásí až čtvrtina uchazeček. České dívky (až na výjimky) nenapadne se hlásit na obor truhlář; až po rozkliknutí webu čteme „Obor je vhodný též pro dívky".[6] Kromě toho se v textech a promluvách vyskytují výrazy i techniky a přístupy, jež lze označit jako **sexismy**.

V různých jazycích byla formulována pravidla **rovného pojednávání žen a mužů**.[7] Státy, nadnárodní organizace, jednotlivé obce, instituce, podniky, školy atd. mají na to své směrnice. Problém se samozřejmě týká i češtiny.

Zatím se u nás vžila rodově vyvážená inzerce pracovních příležitostí, což je jazykový odraz zákona č. 167/1999 Sb.; při oslovování a označování osob a skupin se více dbá na ženy. Žádosti jednotlivých osob i obcí a institucí o projekty se posuzují mj. podle toho, zda jsou formulovány v genderově vyváženém jazyce (*gender-inclusive language*).

Obecně se doporučuje: Při tvorbě názvů nových akcí, soutěží, výzev, rubrik na webech apod. pamatujte na **vyvážené oslovení všech**, koho se text týká. Neilustrujte texty pouze či převážně obrázky mužů. Fotografie a videa z akcí jsou bez žen nápadné! Nepřipravujte se o propagaci zajímavých ženských

[5] Pro češtinu jsou zajímavé poznatky J. Macekové (2007).
[6] Podrobně in Valdrová 2018.
[7] V angličtině známe tuto záležitost již desítky let především jako střídání he/she a přizpůsobování přivlastňovacích zájmen, v němčině se kromě přechylování názvů osob uplatňuje dalších několik postupů, velmi podobných zde uvedeným. Některé státy, instituce a orgány respektují v jazyce také osoby nebinárních pohlaví.

osobností nebo o jejich účast na veřejném dění tím, že byste je v textech zahrnovali pod tzv. generické maskulinum.

Příjmení žen používejte zásadně v původním tvaru. Tím jim nejen projevíte úctu, nýbrž zlepšíte i jejich dohledatelnost v internetových textech a čtenost vašich prezentací. Novým tématem je v češtině oslovování lidí nebinárních pohlaví; také na ně pamatuje tento návod.

Rodově vyvážené vyjadřování je věcí dobré vůle a praxe. Následující tabulky nejsou univerzální šablonou ani vyčerpávajícím návodem, a vycházejí z konkrétních formulací na českých webech. Příklady v nich mají i **více řešení** a rozhoduje konkrétní kontext. Zvlášť když tvoříme nové texty, máme více prostoru pro vytříbení vyjadřování. Použité prostředky a postupy jsou shrnuty pod tabulkami.

1. Webové stránky, mediální prezentace, popis činnosti a služeb

Pracoviště pojmenováváme buď abstraktním výrazem, názvem instituce (2), nebo tak, aby bylo zřetelné, že **kdokoli z našeho týmu** vykazuje odborné kompetence (6); tak se koneckonců projeví i soudržnost týmu. Dobře poslouží vespolné označení *lidé* místo mužského rodu *občané* (1). Vyhýbáme se legitimizaci stereotypů na trhu práce označováním osob podle většinově zastoupeného pohlaví (8). Alternativy mohou být i kratší než původní verze (2, 4, 7, 10), ale nic se nestane, když budou delší.

	Formulace	**Alternativy a zdařilé příklady z praxe**
1	Vítá Vás město, jehož občané po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv.	Vítá Vás město, ve kterém lidé po celá staletí přetvářeli svoji schopnost, zručnost a um do hodnot, jimž dodnes skládáme svůj obdiv.
2	Hodnotami, které respektují zaměstnanci města zařazení do městského úřadu, jsou …	Hodnotami, které respektuje náš městský úřad, jsou …
3	Jedním z dílčích cílů je posilovat pozitivní vnímání úředníků klienty úřadu	Jedním z dílčích cílů je posilovat u veřejnosti pozitivní vnímání úřadu
4	Tato oblast definuje vztah mezi klientem a úřadem	Tato oblast definuje klientský vztah s úřadem
5	Turista (název rubriky)	Turistika / Cestování

6	Úřad se opírá o vysoce motivované kvalifikované odborníky	Úřad se opírá o vysoce motivované kvalifikované odborníky a odbornice[8]
7	Občan může požádat o vydání cestovního pasu ve zkrácené lhůtě	Lze požádat o vydání cestovního pasu ve zkrácené lhůtě
8	Informace jsou k dispozici u pracovnic odboru majetku města	Informace má k dispozici odbor majetku města
9	Nahlášené změny ordinačních hodin praktiků během léta	Nahlášené změny ordinačních hodin praktických lékařek a lékařů během léta
10	Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů s cílem poskytnout občanům co nejlepší komfort	Zaměříme se na efektivní rozmístění odpadkových košů v zájmu co nejlepšího komfortu
11	Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadového hospodáře, který bude koordinovat svoz odpadu	Na novém odboru investic a správy majetku vznikne pozice odpadové/ho hospodáře/-ky pro koordinování svozu odpadu
12	Název pracovní pozice Pracovník Centra volného času	Název pracovní pozice Pracovník/-ice Centra volného času
13	K zásahům do významného krajinného prvku si musí ten, kdo zásah zamýšlí, opatřit závazné stanovisko orgánu ochrany přírody	K zásahům do významného krajinného prvku potřebujete závazné stanovisko orgánu ochrany přírody
14	Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si občan může vyřídit řadu záležitostí, jež pro něho úřad zajišťuje	Občanské informační centrum je název pro součást Městského úřadu XY, kde si můžete vyřídit řadu záležitostí, jež pro vás úřad zajišťuje
15	Náklady hradí žadatel	Náklady hradí žadatel/ka

2. Zprávy o činnosti obce a organizací, pozvánky, výzvy, upozornění

Zprávy o dění v obci budou **komplexnější a informativnější**, jsou-li zmíněny ženy (16). Většinu vystavených výrobků (18) možná vyrobily ženy – i proto raději vynecháme *spoluobčany*. Neutrálně formulovaná výzva osloví více

[8] Pořadí rodů můžete u všech formulací střídat.

studentek (19). Účinek přání či poděkování posílíme nazváním celé instituce, nikoli „jen" jejích *zaměstnanců, aktérů* (22, 23).

	Formulace	**Alternativy a zdařilé příklady z praxe**
16	Občané místních částí představili zástupcům vedení města návrhy projektů	Občanky a občané místních částí představili vedení města návrhy projektů
17	Do ankety se zapojilo 327 respondentů	Do ankety se zapojilo 327 lidí
18	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce našich spoluobčanů	Přijďte se podívat, co dovedou vytvořit šikovné ruce
19	Město vyhlašuje poskytnutí stipendia pro tři studenty jakékoliv vysoké školy v ČR	Město vyhlašuje tři stipendia pro studium na jakékoliv vysoké škole v ČR
20	Upozorňujeme čtenáře, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky	Upozorňujeme, že v srpnu nevyřizujeme meziknihovní výpůjčky
21	Zájemci se mohou hlásit u paní XY	Máte-li zájem, hlaste se u paní XY
22	Požehnané Velikonoce vám přejí všichni zaměstnanci Charity	Požehnané Velikonoce vám přeje Charita
23	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci všem místním aktérům z řad zástupců škol, sociálních služeb a úředníků	Tímto bych chtěl poděkovat za spolupráci všem místním školám, sociálním službám a úřadům
24	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké účastníky je zajištěna.	Budou se konat soutěže, hry, zábava pro malé i velké je zajištěna.
25	Představitelé města XY zvou naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskuzní fórum.	Město XY zve naši mládež ve věku 14 až 20 let na diskuzní fórum.

3. Podpora mladých lidí

Mladí lidé představují budoucnost obce a regionu. Proto je vhodné vyjádřit jim podporu také tím, jak budeme formulovat texty o nich. Přestože se dívky ve škole učí být „zahrnovány" pod mužský rod (26), explicitním označením jim dáme najevo, že o nich obec či instituce ví a že jsou vítány. Strany, kroužky, kluby a akce mohou **rozšířit členskou základnu**, když použijí správné jazykové strategie; zkušenost učí, že mnoho dívek se začne zajímat o věc teprve při spatření ženského názvu (například *hasička, rybářka*).

	Formulace	**Alternativy a zdařilé příklady z praxe**
26	Na start se postaví více než 150 mladých cyklistů z třinácti zemí	Na start cyklistického závodu se postaví více než 150 dívek a chlapců z třinácti zemí
27	Závodů se mohou zúčastnit jak děti rybáři, tak i nerybáři	Závodů se mohou zúčastnit i děti bez zkušenosti s rybařením
28	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů. Pět z nich tvořili žáci, šestý tým byl složen z učitelů školy	V rámci volejbalového turnaje se utkalo celkem šest týmů: pět žákovských a šestý, složený z vyučujících
29	Závod míru nejmladších sportovců	Závod míru nejmladších (název akce)
30	Nejeden dětský závodník si mohl vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet	Nejeden kluk či dívka si mohli vyzkoušet, jaké by to bylo na takovém stroji se projet

4. Komunikace s osobami nezjištěných nebo nebinárních identit

V některých případech, například při písemné komunikaci nevychází mluvnický rod z textu najevo a není rozlišitelný z tvaru jména: Luca Dolejší, Emile Janů, Ellis White může být žena, muž nebo osoba jiné identity. Když se Vám člověk na firemním chatu představí jménem Gülbeyaz, je jistě možné s ní/m chatovat bez dotazu „Promiňte, jste žena, nebo muž?".

Čeština neposkytuje jiné volby než mluvnický ženský nebo mužský rod. Lidé nezjištěných nebo nebinárních (jiných než „klasicky" ženských a mužských) pohlaví mají právo na jazykové pojednávání v tom gramatickém rodě, v němž se sami vyjadřují, a to bez ohledu na vnější okolnosti (fáze přeměny pohlaví, vzhled atd.).

V **ústním projevu** vždy respektujeme mluvnický rod, s nímž se daná osoba identifikuje, byť nemusí vždy odpovídat obecným představám o ženském či mužském pohlaví.

Pro **písemnou komunikaci** se již v češtině vyvíjejí způsoby, jak označovat nebinární pohlaví. Jednou z variant je (v zahraničí již zavedená) hvězdička: „Uchazeči*-ky se dostaví k pohovoru dne…". Čas ukáže, co se prosadí. V korespondenci použijeme neutrální pozdrav a v textu neutrální formulace. Pokud to nevyžadují registrační systémy, **na pohlaví se netážeme**, dokud se nevyjasní, například v dalším průběhu korespondence. V inzerci pracovních pozic můžeme dát najevo vstřícnost vůči trans lidem: „Přijmeme ekonoma/ekonomku (muže, ženu, ostatní)".

	Formulace	**Alternativy**
31	Vážený pane nebo paní Dolejší	Dobrý den[9]
32	… v posledním e-mailu jste uvedl…	… v posledním e-mailu uvádíte…
33	Děkujeme, že jste se zúčastnil/a…	Děkujeme za Vaši účast na…
34	Sdělte prosím, zda byste preferoval/a…	Sdělte prosím, zda preferujete…
35	Byli bychom rádi, kdybyste odpověděl/a do týdne	Uvítáme Vaši odpověď do týdne

5. Vizualizace

Vizualizace by textem i obrazem měly **zvát k účasti**. Kdyby název sportovního klubu „Mladý sportovec" doplňovala vhodná fotografie s dívkami a chlapci, motivoval by dívky k členství mnohem více.

Na vizualizacích **událostí** (grafikách, obrázcích, fotografiích) bývá znát, jak daná komunita přistupuje k rovnému pojednávání žen a mužů. Kritiku riskují fotografie jako tato:

[9] Neutrální pozdrav může znít příjemněji než *Vážený pane/Vážená paní* s lomítkem v oslovení.

Zdroj:
https://domazlicky.denik.cz/galerie/foto.html?mm=ftg_0824_chodov_silnice_1

Prezentace **osob a kolektivů** by neměly vypadat tak, že ženy budou širokými úsměvy ztělesňovat laskavost a vážní muži v oblecích s kravatami odbornost. Na fotografiích žen hraje důležitou roli výraz obličeje, pozice těla, typ a barva oblečení, vhodné pozadí portrétu. Za zdařilé lze považovat tyto portréty ženských osobností:

Obrázek 1. Obrázek 2.

Zdroje:

Obrázek 1.: https://autogramymira2.blogspot.com/2020/10/generalni-reditelstvi-vezenske-sluzby-cr.html

Obrázek 2.: https://wasjetzt.net/portal-digitale-schule-rauskala

Shrnuto: Jazykové postupy a doporučení

V duchu Doporučení Rady Evropy z roku 1990 platí pro češtinu několik jazykových postupů, které můžeme kombinovat. Odkazují k nim čísla příkladů v závorkách:

- Doplníme do vět označení ženského rodu nebo přípony a koncovky ženského rodu (9, 11, 15). Nikdy nepoužíváme závorky – žena do závorky nepatří.
- Lze-li ženský tvar utvořit beze změny slovního kmene, můžeme ve formulářích, místy i v souvislých textech použít tyto způsoby: *žadatel/ka* (15)*, žadatel/-ka, žadatelKa,* v nepřímých pádech *upozorňujeme žáky/ně* a podobně.
- Vynecháme označení mužského rodu, případně přizpůsobíme text (7, 10, 18).
- Mužské názvy osob nahradíme označením činnosti, oboru působnosti (2, 22, 23).
- Použijeme přídavné jméno (4, 24, 29), přívlastek neshodný (27), zpodstatnělé přídavné jméno, např. *vyučující* (28), podobně též *kupující, vedoucí, referující*.
- Použijeme vespolné podstatné jméno *děti, lidé, osoba, osobnost, autorita* atd. (17, 25).
- Účinek textu zvýší přímé oslovování v druhé osobě množného čísla (13, 21).
- Opíšeme větu jinými slovy (10, 13, 33, 35).

Koncipování textů může být zábavné a kreativní; přemýšlivcům a přemýšlivkyním se někdy podaří vytvořit neotřelý výraz, který počítač podtrhne červenou vlnovkou. Avšak právo na existenci má každé nové slovo nebo slovní spojení, je-li smysluplné, výstižné a bylo-li utvořeno v souladu s principy české slovotvorby. Ba navíc často upoutá pozornost na psaný či mluvený projev a zapůsobí jako reklama nebo pozvánka.

Radost a mnoho úspěchů při práci s texty

přeje autorka

Práce s textem

Levá část tabulek obsahuje vždy formulace, nalezené na webech, pravá část nabízí rodově vyváženější alternativy. Porovnejte levou a pravou část tabulek a hodnoťte přirozenost a plynulost textu, věcnou správnost, délku formulací, vstřícnost vůči adresátkám a adresátům.

Doporučené zdroje

Internetová hesla *rodově vyvážený jazyk, genderově vyvážený jazyk, gender-neutral language, gender-inclusive language, geschlechtergerechte Sprache, il linguaggio di genere* aj., k vizualizacím např. *visualizing gender stereotypes*

Příloha č. 1 k aktivitě 5: Článek „Jak jazyk zabíjí image odbornice“

GENDER

JAK JAZYK ZABÍJÍ IMAGE ODBORNICE / JANA VALDROVÁ

Na jedné nedávné pražské konferenci se probíralo závažné téma: rovné šance žen a mužů na pracovním trhu. Posluchačky a posluchači po dva dny naslouchali referátům, kde referující bojovali za uznání žen jako rovnocenných členek společnosti, se stejnými právy a šancemi, jaké jsou dopřávány mužům.

V příspěvcích se opakovaně vyskytovala pojmenování aktérů a aktérek zamýšlených reforem v oblasti pozvednutí lidských práv žen. Názvy osob a institucí byly formulovány v tzv. nepříznakovém či generickém maskulinu, o němž se v češtině domníváme, že rovnou měrou zastupuje ženský i mužský rod: *odborníci, experti, organizátoři, zřizovatelé (budoucí zřizovatelé poradenských center pro ženy), učitelé, poskytovatelé, zaměstnavatelé, partneři, koordinátoři, sponzoři.* Dozvídali jsme se, že je třeba vzdělávat *funkcionáře, školitele*, vést diskuse *s politiky a novináři*. Zaznělo také, že *ombudsman má 60 právníků* nebo *děkuji hlavnímu koordinátorovi, kterým je paní XY.*

Cílovou skupinu označovali referující ženy i muži výrazem *ženy*, mj. s přívlastky *postižené, handicapované, znevýhodněné*. Byl vysloven názor, že *ženy potřebují srozumitelné informace*; mluvilo se o *soutěžích pro ženy, opatřeních pro ženy, poradenských centrech pro ženy, integraci žen*. Vícekrát zazněl termín *děvčata: naše děvčata, děvčata na úřadech, děvčata po mateřské, děvčata, která ještě nemají rodinu.*

Jindy byly ženy zašifrovány pod označení *pracovníci* a byl též vznesen požadavek na *kvalitního zaměstnance*. Zazněla věta: *Stává se, že zaměstnavatelé jsou podvedeni otrlým a nestydatým zaměstnancem*; jaké pohlaví si v duchu spojíte s *otrlým a nestydatým zaměstnancem*? Genderové lingvistky pokládají za zvlášť nekorektní, když se nikoli hned na začátku, nýbrž až v toku řeči ujistíme, že pod mužskými gramatickými tvary si skutečně vybavujeme právě muže a ne ženy.

Když referentky a referenti nazývali ženy a muže smíšeným dvoučlenným podmětem či předmětem, užívali pořadí 1) maskulinum, 2) femininum. Ženy si prostě musejí i v jazyce počkat, než na ně přijde řada: *muži a ženy, chlapci a děvčata, odboráři a odborářky*; bez jediné výjimky se mluvilo o rovnosti *mužů a žen*. Oslovení *Dámy a pánové* sice ruší jazykovou přednost maskulina, avšak podle mne tu jde spíše o genderový jazykový rituál ve smyslu „Dámy mají přednost" než o vědomou reflexi jazykové rovnosti pohlaví. Moderátor je navíc rozšířil o atributy *Milé dámy, vážení pánové*, čímž verbalizoval klasická očekávání: ženy jsou tu proto, aby svět činily příjemným, zatímco těmi váženými jsou muži. Přestávku v programu dokonce ohlásil dvousethlavému, převážně ženskému publiku slovy *Dámy, o přestávce můžete zkontrolovat mobilním telefonem, zda je doma vše v pořádku*. Dal tak najevo, že bez ohledu na nějaké schůzování si ženy mají laskavě ohlídat své „klasické" domácí povinnosti.

Co se tu odehrávalo v rovině jazyka a řeči? Současně se způsobem označování osob, používaným referujícími, postupně vplouval do podvědomí a nabýval v něm pevných kontur hierarchizovaný status subjektu a objektu zamýšlených změn. Dobře vím, že mluvčí měli na mysli ženy jako skupinu s určitými společnými rysy. Nicméně jejich pojmenovací praktiky, podobně si jako vejce vejci, jasně vydělily kategorii *žen, děvčat, dam a matek*, čekajících na pomoc, podporu, opatření a programy, oproti *profesionálům* – pomoc a podporu poskytujícím *mužským* subjektům. Ženy byly inscenovány jako homogenní problémová skupina, závislá na mužské odborné pomoci: byly zglajchšaltovány a zredukovány na své biologické ženství.

Prostřednictvím důsledně mužských názvů byly ženy vytěsněny z pozic *odbornic, koordinátorek, vědkyň, autorek programů, iniciátorek, školitelek*, ba i *kolegyň a spolupracovnic*. Pod maskulinním tvarem *odborník, právník* nebo *hlavní koordinátor* si totiž stěží někdo představí jiné než mužské pohlaví, jak jsem zjistila asociačními testy. Podobné vytěsňování ženské profesionality probíhá mezi řádky ve zpravodajství, v denním tisku nebo například v inzerci pracovních příležitostí, je-li formulována v mužském rodě.

Výrazy *ženy, matky, děvčata* označují pohlaví a pohlavnost, popřípadě fázi v životě biologické ženy. Ne vždy je ale přece relevantní tento aspekt explikovat, zejména ne v souvislosti s pracovní problematikou. Střední rod a přípona *-če* u slova *děvče* navíc signalizují nezralost; v češtině se jako párový mužský protějšek *děvčete* používá výraz *chlapec* (velmi rozšířené je oslovení žákyň a žáků *chlapci a děvčata*), který nenese tento zřetelný formální příznak nezralosti. Oblíbené přívlastňovací zájmeno v konstrukci *naše děvčata* nás vrací do dob, kdy žena byla vlastnictvím (manžela, otce).

V dnešní době vypjatého konkurenčního boje firem a značek, kdy několik vteřin vizualizace značky např. v záběru kamer na mantinel sportovního kolbiště či auditivní fixace opakováním názvu značky v rozhlasové reklamě rozhodne o úspěšnosti prodeje, je zapotřebí si uvědomit, že názvy osob jsou v určitém smyslu rovněž značkami.

Řešením jazykových asymetrií se již více než tři desítky let zabývá ve světě genderová lingvistika (viz desítky tisíc odkazů na internetu pod hesly „nonsexist language" nebo „nichtsexistische Sprache" aj.). Bezpočet výzkumů psychologických účinků tzv. generického maskulina v různých jazycích (v němčině výborně srovnatelných s češtinou) vyústil v řadu opatření na podporu nesexistického užívání jazyka počínaje směrnicemi Evropské unie, jež zavazují vlády členských zemí k jejich používání.[1]

Jazyk disponuje alternativami, jimiž lze napravovat asymetrie. Záleží na mluvčích. Přiznáváme jazyku a řeči sílu tvarovat postoje? Vážíme slova, abychom co nejlépe vystihly myšlenku? Pak platí totéž o pojmenováních osob: právě skrze ně produkujeme, potvrzujeme, posilujeme nebo naopak eliminujeme sociální hierarchie. Jazyk může v našem podání buď provádět účinný „lobbing" za *ženy-odbornice*,

nebo tuto příležitost nechává ležet ladem, lépe řečeno připisuje kladné body mužům.

Odbornice z různých oblastí se kupodivu dobrovolně vzdávají možnosti propagovat ženský společenský a vědecký přínos, jestliže o sobě mluví a nechají se označovat mužskými názvy osob. Chtějí-li se zviditelnit, měly by začít zacházet s mužskými názvy vlastních profesí velmi kriticky.

Mnohokrát prováděné asociační testy v německém jazyce dokázaly, že nepříznakové maskulinum je mýtus (srov. též web Psychologického ústavu www.psychologie.uni-heidelberg.de/personen/frauenbeauftragte/hintergrund.html) a že takový způsob vyjadřování výrazně potlačuje šance žen být vnímány veřejností. Dosavadní nedostatek výzkumů problematiky v češtině je zčásti způsoben panujícím přesvědčením o spolehlivosti zástupné funkce tzv. generického maskulina, aniž byla tato „spolehlivost" kdy empiricky prokázána, nicméně z tohoto přesvědčení plyne neochota financovat reprezentativní výzkum.

Nejde o to, odstranit tzv. generické maskulinum z jazyka[2], nýbrž o to, aby se zredukovalo jeho užívání ve prospěch jazykového zviditelnění žen. Tak lze činit mnoha způsoby. Uvádím alespoň několik zásad a doporučení:

- Uvádíme tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže: *Vážené kolegyně a kolegové; vystoupení zahraničních odbornic a odborníků* atd. Tuto praxi střídáme s dalšími variantami, např. slovesným adjektivem nebo opisem (viz níže).
- Důsledně dodržujeme adresnost tam, kde se jedná o ženu: *děkuji hlavní koordinátorce projektu, kterou je paní XY…* (Při psaní tohoto příspěvku podtrhuje počítač výraz koordinátorka červeně!)
- Vyhýbáme se apelativu *žena/ženy* a nahrazujeme je jinými názvy osob: *odbornice, členky pracovních týmů, kolegyně, pracovnice, spolupracovnice*. Místo *ženy po mateřské dovolené* lze ve vhodném kontextu použít *kolegyně, zaměstnankyně, členky pracovních týmů, spolupracovnice po rodičovské dovolené*. Výraz *děvče* opravdu nemá ve veřejném projevu místo!
- Odbornice, která sama sebe označuje mužským tvarem *ekonom, právník, lékař, vědec, grafolog* aj. dává vědomě či podvědomě najevo, že mužský jazykový tvar je pro ni prestižnější; klade také mužský výkon nad ženský.
- Vhodné je užívat slovesná adjektiva a obourodé názvy osob: *referující, studující, vedoucí, mluvčí*.
- Též užívání názvů abstrahujících od biologického rodu napravuje asymetrie: *osoba, pracovní síla*.
- Důležitá je redukce názvů neživých subjektů mužského rodu, jež zároveň mohou evokovat asociaci s mužským pohlavím: *(zřizovatelská) instituce/ organizace* místo *zřizovatel; firma, podnik* místo *zaměstnavatel*. V němčině se doporučuje větná kongruence: *Tato instituce je poskytovatelkou…*; v češtině není důvod větnou kongruenci neužívat.
- Pokud některé označení zní „divně", jak např. tvrdí některé kolegyně o názvu *vědkyně*, je třeba používat je tak často, aby si na ně mluvčí i veřejnost zvykli. Na příponu *-yně* jsme ostatně zvyklé od *ministryně* a *kolegyně*. (Z historie jazyka známe „horší" případy: posměšně označovaná skupina se chopila názvu a učinila z něj respektovaný pojem – *impresionisté, Schwule* apod.) Rozšířit užívání pojmu *vědkyně* je důležité již proto, aby při vyhledávání na internetu nebyly nalezeny jen odkazy na články týkající se narovnání vědecké prestiže žen, ale konkrétní počiny konkrétních odbornic…
- Je důležité vyhýbat se zdrobnělinám. Jestliže hlasatel/ka zpráv osloví zahraniční reportérku „Zuzko, jaká je situace ve Washingtonu?", může to snižovat odbornou image oslovené ženy. V pořadu Sama doma byla odbornice na aranžování květin pochválena za výkon slovy moderátorky „Maruško, tak za to určitě dostaneš od paní učitelky jedničku". Jakkoli se jednalo o studentku odborné školy, nebylo namístě ani tykání, ani zdrobnělina (o celkovém přístupu nemluvě). V češtině je naléhavě zapotřebí výzkumů diskriminujících jazykových mechanismů včetně zdrobnělin a tykání.
- Je třeba sladit písemný a ústní projev. Na dataprojektoru i v ústním komentáři je žádoucí užívat rodově korektní názvy osob.
- Pořadí pohlaví ve víceslovných názvech osob je vhodné střídat. V současnosti doporučuji preferovat ženské názvy osob na prvním místě, abychom daly najevo současný stav jazykové nerovnosti pohlaví a zároveň jej řešily.
- Příjmení zahraničních i českých ženských osobností uvádějme v nepočeštěném, tudíž nepřechýleném tvaru. Některé představitelky vědy, politiky, umění apod. si výslovně nepřejí, aby se s jejich příjmeními takto zacházelo, ať již z důvodu funkce příjmení jako „značky" (viz výše), nebo kvůli dohledatelnosti na internetu (Ottová je ve skutečnosti Ott? Otta? Otte? Otto? nebo žije v některé slovansky mluvící zemi – Ottova? Ottová?)
- Uvádění křestního jména v nezkráceném znění je jednou ze zásad zviditelnění vědeckých kolegyň v toku textu, ústního projevu i v bibliografii.
- Česká mluvnice nedovoluje uplatnit rovnost pohlaví beze zbytku, i na úrovni morfologie: srov. *referující mluvili*. Každý jazyk řeší zviditelňování žen po svém. Nicméně genderově korektní vyjadřování v té míře, v jaké je možné a žádoucí, velmi zásadně ovlivňuje společenské uznání žen.
- S jazykem lze zacházet mnohem kreativněji, než jak dosud činíme. Není důvod nepřechýlit výraz *garant, koordinátor, host*. Jde o to, konečně „zalidnit" jazyk ženami i jinými než biologickými, předvést jejich společenský přínos v celém spektru domén, do kterých – s výjimkou české mluvnice – začaly vstupovat sice teprve před sto lety, avšak mezitím dosáhly a dosahují významných úspěchů.

Nemusíme mít obavu, že genderově korektní vyjadřování neúnosně protáhne délku projevu. O argumentu tzv. jazykové ekonomiky bylo mnohokrát pojednáno mimo jiné v německé genderové lingvistice (Senta Trömel-Plötz, Luise Pusch a další). Kdo se domnívá, že užívání zásad gende-

GENDER

rově korektního jazyka neúnosně prodlouží jazykový projev, měl/a by si srovnat délku textu genderově korektního, formulovaného podle výše uvedených zásad, s textem, kde osoby jsou vyjadřovány v tzv. generickém maskulinu. Doporučuji též se stopkami v ruce zkusit přečíst dvě takové verze jednoho textu. Obecně platí v genderově vyspělých společnostech, že jazyková úspornost není tak významným faktorem, aby jí muselo ustoupit zviditelnění poloviny populace.

Zda si pod tolik oblíbenými a „ženy zahrnujícími" mužskými názvy osob vybavíme ženy, jsem nedávno znovu zkoumala v asociačních testech s 37 studujícími pedagogické fakulty (34 žen a tři muži). Metodika testu (která bude předmětem některé příští publikace) zaručovala, že testovaní neměli ponětí, na co zaměřuji hlavní pozornost. Vzorek byl sestaven z 10 běžně užívaných „generických" maskulin jako *student, vědec, lékař* a dalších. Výsledek jsem sice očekávala, ale přesto mne – již po tolikáté – šokoval: z celkem 370 položek spojili dotazovaní v 348 případech s „generickým" maskulinem právě obraz muže. Pod pojmem *student* si vybavily ženu pouhé dvě z 37 posluchaček a posluchačů vysoké školy...

Pod označením *vědec* si nevybavil ženu NIKDO. Jestliže chceme veřejnost přesvědčit o tom, že věda, pracovní trh a veřejný prostor vůbec jsou *pro ženy, o ženách a se ženami*, bez změny jazykových praktik to jednoduše nepůjde. K tomu uvádím ukázky z tisku a internetu:

Hledejte náznak, že byly vůbec přítomny ženy:

- Prvního února 2003 havaroval raketoplán Columbia a v jeho troskách zahynuli všichni členové posádky. (100+1 ZZ)
- Trojice vynálezců z pražského ČVUT vyvinula přístroj, který umožňuje ovládat počítač pouhým pohybem očí. (LN)
- V americkém San Francisku se v tomto týdnu konalo symposium specialistů na nervové procesy. (www.scienceworld.cz)

Hledejte vědkyni:

- V americkém San Francisku se v tomto týdnu konalo symposium specialistů na nervové procesy. Také zde se referovalo o příznivém vlivu hudby a o tom, že hudba zlepšuje paměť – a to opět nejen u lidí. Toto odvážné tvrzení si dovolily prezentovat hned dvě dámy – Fra Rauscherová a Hong Hua Li. Pro své tvrzení přitom předložily dostatečně pádné důkazy. Potkani, kterým dámy pokusně hrály Mozartovu sonátu, vykazovali vyšší hodnoty aktivity u řady genů, které se podílí na stimulaci mozkových nervových buněk – a také na změnách propojení těchto buněk. (www.scienceworld.cz)

Pozn.: V článku vědomě střídám *-i* a *-y* v l-*ovém* participiu (*naslouchali, abychom vystihly*). Čtenářky a čtenáři nechť posoudí, zda a) jim bylo toto střídání nápadné, b) zda jej chtějí považovat za chybu nebo zda připouštějí možnost takového vyjadřování. Velmi uvítám odezvy na adrese valdrova@pf.jcu.cz.

Poznámky

1 Znění směrnic uvádím na svém webu www.eamos.cz/gender – Genderové obory – Gender v jazyce a řeči.

2 Srov. můj článek v archivu článků na uvedeném webu *Novinové titulky z hlediska genderu.*

Dr. Jana Valdrová působí jako germanistka a genderová lingvistka na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Věnuje se výzkumu školních učebnic z hlediska genderu a principů nesexistického vyjadřování v češtině, němčině a angličtině.

Tento pracovní list vypracovala Jana Valdrová, Ph.D.

Materiál je součástí tříletého projektu „Schools of Equality – Rovnost začíná ve škole" financovaného z Evropských strukturálních fondů (OP VVV) zaměřeného na rozvoj kompetencí pro demokratickou kulturu.

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ, MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY